

Форма для науки

Лорен Грем

Яка організаційна форма найбільше пасує для наукових досліджень? Який тип організації (університети – приватні або державні, дослідницькі інститути чи лабораторії – приватні або державні, академія наук, дослідницька лабораторія від корпорації) забезпечує найпродуктивнішу атмосферу і найбільше сприяє проведенню високоякісних досліджень? Зрозуміло, на ці питання не може бути остаточної відповіді, адекватних для всіх історичних епох, предметів дослідження, суспільств і країн; огляд історії наукових інституцій від часів наукової революції XVII століття показує, що в різні часи і в різних місцях на ці питання відповідали досить по-різному. І, звісно, на ці питання й далі даватимуть інакше відповідь, залежно від мети, яку поставили собі організатори інституцій. Чи головна мета певної інституції полягає у творенні абстрактного знання? Чи інституцію створено для прикладних досліджень, у яких зацікавлене конкретне підприємство; або вона має вирішити якесь технічне завдання; або ж, може, її заснували для ширших прикладних досліджень, спрямованих на розвиток економічної та військової могутності конкретної країни? Чи, може, завданням інституції є забезпечити освітою майбутніх науковців та інженерів? Попри таке розмаїття цілей і пов'язаних із цим організаційних форм і мотивацій, якщо розглянути діяльність провідних дослідницьких інституцій у великих розвинутих країнах упродовж тривалого часового проміжку – за останні декілька століть, певні загальні тенденції можна побачити виразно. А порівнявши деякі з них із розвитком наукових закладів у Росії, можемо краще зрозуміти їх еволюцію та сутність суперечок, які довкола них так часто точаться.

Відколи західна наука вперше прийшла до Росії на початку XVIII століття й аж дотепер Росія, особливо в певні важливі моменти своєї історії, шукала у західних країнах організаційних моделей, які допомогли б їй у модернізації та змаганні з іншими державами. Більшість російських реформаторів уважали науку, хоча, мабуть, перебільшено, ключем до модернізації. Особливо впевнені в цьому були советські революційні лідери.

На піку престижу й привабливості, якими на початку 1930-х років втілювався Советський Союз, погляд на певний час навіть звернули у протилежний бік: деякі заздрісні до советських успіхів західні країни взяли советську модель за основу певних реформ у науці. Одразу після успішного запуску першого штучного супутника в 1957 році весь світ знову зацікавився організацією науки й технології в СССР. Китай, Індія та деякі інші менш розвинуті країни запозичили окремі прикметні риси советської моделі. Проте ще задовго до розвалу Советського Союзу

його привабливість як моделі для наукового розвитку побилякла. Уже в 1980-х було очевидно, що Советський Союз пасе задніх у найзахопливіших нових ділянках, як-от кібернетика та біотехнологія, хоча він і далі залишався сильним у традиційно успішних галузях советської науки, наприклад, у теоретичній фізиці й математиці.

Російські чиновники, як і багато науковців та інженерів, усвідомлювали, що їм буде дуже складно витримати міжнародну конкуренцію, і тому після розвалу советської системи подали чимало пропозицій щодо змін способів здійснення досліджень у Росії. Проте змінювати усталені інституції дуже складно, навіть у фі-

Школа. Гравюра з «Букваря...» Фьодора Полікарпова (1701)

нансово найсприятливіші для цього часу. Науковці всіх країн стають консерваторами, коли йдеться про заклади, до яких вони належать, і красномовно захищають ці традиційні форми, надто коли зробили в них успішні кар'єри. До того ж важкі економічні випробування перших років постсоветського періоду майже унеможливили створення та фінансування у цей час нових інституцій. Через бюджетні обмеження й організаційний консерватизм провідних науковців російський науковий істеблішмент дотепер усе ще організаційно надто подібний до того, яким був у советські часи. Проте сьогодні, коли російська економіка нарешті оклигує, дебати про організацію науки розгорілися з новою силою, і в них втрутився навіть президент Володимир Путін. Росіяни знову шукають прикладів за кордоном. У цій вступній частині ми здійснимо довший історичний огляд, спробуємо виділити основні тенденції в організації науки упродовж останніх кількох століть і водночас наголосимо певні національні варіанти.

Академії наук Європи

Нині подеколи забувають, що традиційні університети Європи протистояли наступові експериментальної науки, що відбувся в результаті наукової революції у XVII столітті. Найстаріші університети (Оксфорд, Париж, Кембридж, Болонья та інші) на той час мали вже багатотисялітню історію і берегли вірність схоластичній науці,

що поставала не з досліджування самої природи, а з вивчення традиційних текстів. У цих університетах пріоритетними були такі галузі, як теологія, право і медицина. Щоправда, три з семи первинних вільних мистецтв були науками (аритметика, геометрія, астрономія), проте в традиційних університетах не було лабораторій експериментальної науки.

Зіткнувшись із незичливим ставленням університетів до нової експериментальної науки, її прихильники змушені були шукати нову організаційну домівку для своєї роботи; вони знайшли її в академіях наук, що виникли в XVII і XVIII століттях. В Англії постало Королівське товариство, в Італії – Accademia del Cimento, у Франції – Королівська Академія наук, в Берліні – Пруська Академія наук, а в Санкт-

петербурзі – Імператорська Академія наук. Окрім цих найвідоміших, у різних містах і князівствах з'явилося ще багато інших академій. Всі вони підтримували експериментальну науку, але суттєво відрізнялися організаційними принципами. Деякі, як-от Королівське товариство в Англії, виникли завдяки зусиллям окремих осіб, багато з яких були природознавцями («природними філософами»), і їхня організація лише згодом отримала визнання уряду. Інші, як Accademia del Cimento, постали переважно завдяки підтримці багатих і благородних родин. Ще інші, як російська Академія, були створені монаршим указом і від початку існування підпорядковувалися урядові.

В усіх згаданих країнах і князівствах, окрім Росії, університети існували ще до появи академій. Отож російська Академія наук від початку тішилася особливим статусом і повагою, що їх мають у кожній країні найстарші інтелектуальні заклади, як-от Гарвардський коледж у США. Оскільки в Росії на час, коли з'явилася Академія, не існувало жодного університету (Академія була заснована 1725 року, а Московський університет – 1755 року), Російська Академія наук мала дещо ширші функції, ніж більшість європейських академій, і була змушена не тільки опікуватися експериментальною наукою, але й виконувати освітню функцію. Деякий час до її структури входили навіть університет і нижча школа, чи гімназія. (Деякі реформатори Російської Академії сьогодні полюб-

ляють згадувати цей період, стверджуючи, що Академія знову може перебрати ширші функції.)

Виникнення ідеї дослідницького університету

Упродовж усього XVIII століття і на початку XIX більша частина все ще не надто поширеної експериментальної науки зосереджувалася в європейських академіях наук. Тоді в Німеччині зародилася ідея поєднати викладання і досліджування, сформувавши зародок того, що згодом стане «дослідницьким університетом». Вільгельм фон Гумбольдт, міністр освіти Прусії в 1809–1810 роках, пропагував єдність викладання та дослідницької роботи й заснував Берлінський університет. Згодом інші німецькі університети, як-от Гісен і Геттинген, перейняли цю ідею поєднання досліджень і викладання, що й стало досвідком золотої доби німецьких університетів.

По тому, як переваги німецької науки ставали дедалі очевиднішими, інші держави почали відсилати своїх найкращих студентів на навчання до Німеччини. Повернувшись до рідних країн, деякі з цих молодих викладачів закликали створити нові університети за німецьким взірцем. Такі найстаріші коледжі в Сполучених Штатах, як Гарвард, Єйл, Принстон і Колумбія, спершу протистояли новому викликові, хоч і здійснили декілька спроб інкорпорувати нову науку. Чимало випускників, студентів і викладачів цих престижних коледжів сприймали пропозицію створити інституцію післядипломної освіти, куди студентів приймали би на підставі їхнього інтелекту і продемонстрованих досягнень, як загрозу соціальній ексклюзивності, що довгий час була основною ознакою цих поважаних закладів. Ці захисники побоювалися, що коли їхні улюблені коледжі вийдуть із під впливу упривілейованих родин, які традиційно були і їхніми вихованцями, і їхніми благодійниками, тут різко впаде рівень культури.

Ліustruючи максимум, що часом легше створити новий заклад, ніж зреформувати старий, першим однозначно дослідницьким університетом у США став новий університет Джона Гопкінса, заснований 1876 року. Невдовзі після того старіші коледжі, в тому числі Гарвард, Єйл і Колумбія, зрозуміли, що утримувати свої лідерські позиції вони зможуть, лише інкорпорувавши інститут післядипломної освіти, і хоча чимало випускників і викладачів не схвалювали цю ідею, однак усе-таки перейняли нову модель, що поєднувала досліджування і викладання. Вже невдовзі по тому за цим прикладом пішли державні університети, як-от Вісконсин і Мічиган. Від самого початку однією з ознак, що вирізняла американські дослідницькі університети, було те, що деякі з них були приватними закладами (наприклад, Джон Гопкінс, Гарвард, Єйл, Колумбія, Стенфорд), тоді як інші були державними (Мічиган, Вісконсин, Каліфорнія). Це дуже цікава особливість американських університетів: у решті світу важко знайти добрий приватний дослідницький університет, більшість є державними закладами.

Loren Graham. «What is the Best Organizational Form for Scientific Research?». Переклади за рукописом Надія Чушак та Христина Чушак

Становлення дослідницьких університетів в Європі й Америці мало помітний вплив на старі академії наук. Вони вже не мали монополії на розвиток експериментальної науки і, справді, сама їхня *raison d'être* була під сумнівом. На кінець XIX століття вони були шанованими й надзвичайно престижними інституціями, але більшість із них стала головно почесними і консультативними закладами. Членство в них і далі було величезною честю для окремих осіб. Стати членом Королівського товариства або французької, пруської чи російської академії означало стати «безсмертним», особливо, вирізноюю за найбільші досягнення у своїй ділянці. Але в поширенні власне досліджень головну роль відігравали нові дослідницькі університети.

Росія була частковим винятком у цій схемі зміни функцій академій та університетів. Імператорська Академія наук Росії зуміла втримати своє особливе місце в науці довше, ніж її поєстри-академії деінде. З огляду на те, що наприкінці існування імперії російські університети були прихистком для багатьох критиків царського уряду, консервативніше налаштована академія легко отримувала фінансову та політичну підтримку уряду. До російської революції 1917 року в імперії існувало десять університетів, і деякі з них, особливо в Москві та Санкт-Петербурзі, але також навіть провінційні університети, як-от Казанський, явно обіцяли згодом стати дослідницькими центрами. Академія поступово втрачала конкурентоспроможність. Якби 1917 року не відбулося більшовицької революції, зрозуміло, що загальноєвропейська тенденція перемогла б і тут, і Академія втратила би провідну позицію в дослідженнях. Але з причин, про які більше скажемо далі, новий советський уряд, у супереч світовим тенденціям, прийняв важливі рішення зосередити фундаментальні дослідження в Академії. Так було створено нову форму організації наукового дослідження, яка існує до сьогодні та зосереджується в дослідницьких інститутах Академії наук. Жодна інша провідна країна сучасного світу, за винятком хіба що України та Китаю, де існують варіанти советської моделі, не має сьогодні такої системи.

Попри те, що советська концепція ненавчального дослідницького закладу сьогодні занепадає, важливо зрозуміти, що й вона колись процвітала.

Виникнення ідеї ненавчальних дослідницьких інститутів

Німці були серед перших, хто, спираючися на Гумбольдтову ідею поєднати викладання та досліджування, запропонував модель дослідницького університету; вони ж одні з перших створили й альтернативну модель: підтримуваний із боку уряду ненавчальний дослідницький інститут. Наприкінці XIX століття науковці в Німеччині почали скаржитися на «викладацьке навантаження»; вони побоювалися, що зростання кількості студентів, особливо у вступних курсах, скажімо, до медицини, змусить більшість викладачів-науковців читати значну кількість курсів на досить примітивному рівні, що завадить їм проводити серйозні дослідження. У

Франції багатьом також видалася спокусливою ідея дослідницьких інститутів, що існували б за підтримки уряду і де кілька «геніїв» могли би безперешкодно присвятити себе дослідженням. У Німеччині одним із перших закладів нового типу був Інститут Коха, у Франції яскравим прикладом був Інститут Пастера. Росія теж була серед перших країн, де розвинулися заклади такого типу: мова про Інститут експериментальної медицини у Санкт-Петербурзі.

Німеччина суттєво розвинула нову модель, створивши 1911 року Асоціацію Кайзера Вільгельма (попередницю сучасної Асоціації Макса Планка) – цілу мережу дослідницьких інститутів, кожен із яких спеціалізувався в окремій галузі (скажімо, теоретичній фізиці), а на чолі кожного закладу було поставлено директора (або, останнім часом, директорку), що був у своїй галузі впливовою постаттю світового рівня й міг задавати напрямок досліджень цілому інституту.

У першому десятилітті XX століття в усій Західній Європі та Америці науковці постійно говорили про потребу нових форм організації наукового дослідження. У Британії було створено Національну фізичну лабораторію та Відділення наукового й промислового дослідження, а у Франції – Національний центр наукових досліджень. У Сполучених Штатах деякі з найвизначніших перших інститутів були створені при приватних підприємствах, наприклад, при компанії Джеренал Електрик чи Бел Телефон.

Ідея інституту, в якому дослідники не мали би жодних зобов'язань, окрім як поглиблювати наукове знання, особливо приваблювала науковців, що займалися абстрактними дослідженнями. У Сполучених Штатах нові приватні фундації (які саме почали з'являтися) та багаті особистості допомагали задовольнити потребу цих науковців у нових місцях для необмеженого дослідження. Джон Д. Рокфелер зініціював створення в 1901 році Інституту Рокфелера, висловивши побажання, щоб науковці в ньому «працювали у повній свободі...» – без настирливих студентів, без викладацького навантаження, з якнайменшою кількістю адміністративних зібрань і без жодних зовнішніх зобов'язань. Кожна лабораторія була маленьким королівством, яким керував видатний науковець, для якого її й було створено. З'явилося ще кілька подібних закладів, зокрема Вашингтонський Інститут Карнегі (Ендрю Карнегі не дав би себе обійти Джоноу Д. Рокфелеру) і, трохи згодом, Інститут поглиблених досліджень, фінансований із торговельного капіталу заможної родини Бамбергерів. Ці інститути було створено за взірцем нових європейських – особливо французьких і німецьких – дослідницьких установ. Члени правління інституту Рокфелера, засновуючи свою дослідницьку організацію, прямо покликалися на інститути Коха та Пастера.

Створений після російської революції 1917 року советський уряд був відданий науці. Ті, хто бачать вроджену суперечність між наукою та ідеологією, можуть заперечувати це спостереження, оскільки відданість

комуністів науці безсумнівно була ідеологічною. Проте більшовики вважали свою ідеологію синонімічною до науки й від самого початку обіцяли науці опіку на небаченому доті рівні.

Спершу не було зрозуміло, яку форму наукового дослідження оберуть нові советські керівники. Який вид організації втілить ту науку, щодо якої новий уряд був таким ентузіастичним? Урешті, совети зупинилися на академії наук як центрі теоретичної науки. Може видатися дивним, що більшовики вибрали поважаний імперський заклад як основу своєї наукової організації, проте було кілька причин, що підштовхнули їх до цього вибору. Очільники СССР вірили в централізовану державу, якою можна було би керувати згори, а Академія була набагато централізованішою за університети. Ба більше, Академія давала відповідь на дилему, яка постала перед новим советським режимом: майже всі його талановиті науковці здобули освіту в дореволюційний період і були політично сумнівними. Помістивши їх в ізолювані дослідницькі інституції й позбавивши спілкування зі студентами, уряд міг отримати вигоду від їхнього знання, не побоюючися, що вони «заразять» студентську масу політичною неблагонадійністю.

Була ще одна, навіть суттєвіша причина, чому советський режим зупинив вибір на ненавчальних дослідницьких інститутах Академії наук. Із притаманним советам відчуттям історичної еволюції («феодалізм поступається капіталізму», що поступається соціалізму) вони шукали загальної тенденції і в організації наукового дослідження, тому й вирішили, що важлива наукова робота в наступному столітті робитиметься не в університетах, а в новому типі ненавчального інституту. Постійний секретар Академії наук Сергей Ольденбург, повернувшись у 1926 році з оглядового туру по наукових закладах Німеччини, Франції та Англії, у звіті урядові написав: «Якщо вісімнадцяте століття було століттям академій, а дев'ятнадцяте століття – століттям університетів, то двадцяте стає століттям дослідницьких інститутів». Нова советська Академія наук не буде схожа ні на освічені спільноти XVIII століття, ні на університети XIX століття, натомість вона стане мережею дослідницьких інститутів і буде керована як своєрідне «міністерство науки». Вона поєднуватиме переваги німецької Асоціації Кайзера Вільгельма з перевагами централізованої економічної та політичної структури СССР.

Певний час виглядало, що створення таких мереж ненавчальних інститутів було всесвітньою тенденцією. У Франції 1936 року до влади прийшов лівий уряд, у якому переважали соціалісти і комуністи. Цей уряд перебував під величезним враженням від організації науки в Советському Союзі та створив за її зразком у Франції наукову організацію, C.N.R.S., яка існує дотепер і є мережею ненавчальних дослідницьких інститутів, що мають державну підтримку.

Занепад ненавчальних дослідницьких інститутів

Парадоксально, але 1936 рік, коли Франція прийняла нову модель не-

Ян Амос Коменський і сучасність

Дрогобич: Коло, 2005

Автори збірника, випущеного за редакцією Романа Мниха та Вернера Кортгааза, поставили за мету висвітити багатогранну діяльність відомого чеського гуманіста XVII століття, подавши його не тільки як видатного педагога (як його переважно сприймали донині), але й як значного філософа, теолога та поета. У вступній статті Вернер Кортгааз наголошує малодосліджену спадщину мислителя, зокрема його теологічні та філософські твори, головним серед яких є «Загальна порада про виправлення справ людських», рукопис якої 1934 року знайшов Дмитро Чижевський. Науковець також розглядає одну з частин цього твору («Панортозію») як політичну утопію, де викладено проєкт всесвітньої держави.

У статті Романа Мниха представлено історію реценції творчості Коменського на українських теренах. Дослідник виокремлює чотири етапи сприйняття ідей мислителя, але при цьому їх усіх не називає. У його матеріалі міститься огляд советських і еміграційних праць про Коменського, а відтак показано реценцію тільки за XX століття. Дослідження щодо засвоєння ідей чеського гуманіста на українських землях продовжують Володимир Кемін (увірзане опосередкований вплив Коменського на організацію шкіл у Західній Україні) і Вікторія Лучкевич (засвідчує відлуння його ідей у працях Симеона Полоцького, Феодана Прокоповича та Федора Янковича).

У збірнику вміщено й німецькомовний матеріал Манфреда Рихтера, хоча причини такого кроку залишаються невідомими, адже написану так само по-німецьки статтю вже згаданого Кортгааза досить пристойно перекладено українською. Рихтер досліджує екуменічний проєкт Коменського, аналізуючи твір «Заповідь помираючої матері» (попередньо його зреферувавши).

У контексті Коменського несподівано з'являється й Марієтта Шагіня, яка, за свідченням Олени Бухарової, була добрим знайцем творчості цього гуманіста й послідовником багатьох його ідей. Ідеї Коменського щодо значення рідної мови в навчанні викликали Микола Зиморя й Олена Юрош, а Микола й Тетяна Пантюки наголосили на актуальності концепції чеського мислителя для сучасної української школи. Наприкінці збірника вміщено розвідку В. Роднікова про Коменського (1913 року), де дослідник через аналіз поняття «*tabula rasa*» у Симеона Полоцького вкотре засвідчує, що той добре знався на творах Коменського.

Богдан Шуба

навчального інституту для організації наукових досліджень, став також роком, коли у США вперше було публічно вказано певні вади цієї моделі. В Інституті Рокфелера, який на той час проіснував уже 35 років, розпочався тривалий процес підважування деяких основних принципів його організації. Коли Герберт Гасер 1936 року заступив директора-засновника Інституту Рокфелера, він оцінив стан організації і зауважив: «Багато працівників стали надто замкнутими, і їм не завадило би трохи повикладати». Але в той час Гасерове прозріння не могло привести до реальної зміни політики, оскільки професура (більше пасувала би назва «старші наукові працівники») в Інституті призвичаїлася до нових рамок для досліджень і затяго їх захищала. Та й чому б їй цього не робити, якщо ця система гарантувала добру зарплату і майже повну свободу роботи те, що заманеться? Однак деякі адміністратори наукових інституцій почали відчувати, що навчання не тільки не перешкоджає дослідженням, але, навпаки, стимулює їх. Старші наукові працівники, не маючи змоги побачити реакцію студентів на їхні ідеї, часто в інтелектуальному плані починали тупцювати на місці, безконечно розвиваючи одну й ту саму ідею. На-

віть беззаперечний геній Альберт Айнштайн, замкнувшись в Інституті поглиблених досліджень у Принстоні, витратив свої останні двадцять п'ять років на безплідні пошуки єдиної теорії всесвіту. Кілька нечестних критиків так званого «Принституту» зазначили, що «це місце, куди ви потрапляєте після того, як зробите свою найкращу роботу».

Інша причина зменшення привабливості ненавчальних дослідницьких закладів, принаймні у Сполучених Штатах, полягала в тому, що університети не хотіли погодитися із занепадом статусу, що його прокував їм Олденберг, котрий говорив про ХХ століття як про століття ненавчальних дослідницьких інститутів. Університети напрочуд уперто й далі надавали прихисток дослідженням у природничих науках, і більшість дослідників вибирали саме університети, а не незалежні дослідницькі інститути. Американські університети (хоч і не всі, що мали шанси це зробити) не тільки не занепадали як центри наукового досліджування, але й стали найпотужнішими в світі його рушійми. Величезну роль у цьому відіграло постійне вливання федеральних грошей під час та після Другої світової війни. Університети і федеральний уряд

чудово доповнювали одне одного у підтримці науки. Той факт, що більшість федеральних грошей, які потрапляють в університети, виділяється на конкурсній основі, коли експертну оцінку проводять самі науковці, є гарантією якості дослідження. Якщо директорів федерального інституту складно зменшити фінансування свого працівника-дослідника зі стажем, навіть якщо він і не показує колишніх результатів, то Національний науковий фонд легко відкинути проєкт того ж таки дослідника, якщо комісія колег-експертів дасть негативну оцінку.

Символ зміни: Інститут Рокфелера стає Університетом Рокфелера

Важливим показником зміни уявлень про те, яка організація забезпечуватиме найсприятливіше та рушійніше середовище для досліджень, була реорганізація Інституту Рокфелера після того, як 1953 року президента Гасера замінив Деглев Бронк. Бронк закликав цілковито переглянути діяльність Інституту й подати пропозиції щодо її поліпшення. Наглядова рада оцінила попередні досягнення інституту і дійшла висновку, що, попри чималі здобутки, Інститут не повністю реалізував свій потенціал. Цікаво поглянути на коментарі, вміщені в поданих Раді звітах, і зіставити їх із сьогочасною критикою дослідницьких інститутів Російської Академії наук, які теж є ненавчальними дослідницькими установами:

Дослідницькі групи в інституті були «замкнені» й «ізолювані».

Постійний обмін тими самими ідеями в одному середовищі.

Централізація перешкоджає індивідуальній ініціативі.

Атмосфері в дослідницьких лабораторіях бракує свіжості, яку міг би внести молодечий ентузіазм студентів.

У студентів бувають дикі ідеї, але на кожну сотню таких ідей трапляються одна-дві, що врешті виявляються докорінно важливими.

Внаслідок перегляду діяльності Інституту Рокфелера Рада вирішила підтримати ідею про набір студентів і перетворення Інституту на університет. Вона з розчаруванням виявила, що дослідники, які працювали в Інституті, тобто майбутній персонал університету, несхвально поставилися до такої пропозиції, і чим визначніші та старші були дослідники, тим несхвальніше вони реагували. Ці науковці надто звикли до привілеїв, які гарантував їхній незвичайний Інститут, і не хотіли від них відмовлятися. Вони вважали, що, ставши викладачами університету, муситимуть відмовитися від свободи, прийняти викладацьке навантаження і мати справу з надокучливими студентами, які відволікатимуть їх від досліджень.

Проблему було розв'язано творчо. Долаючи спротив старших дослідників, Рада й адміністрація Інституту Рокфелера запропонувала їм таке: «Гаразд, ви не викладатимете, якщо самі цього не захочете. Інститут Рокфелера і без того стане Університетом, але ніхто з теперішніх працівників-дослідників не викладатиме студентам усупереч

бажанню. До викладацького складу ввійдуть лише ті, хто сам захоче викладати».

Через п'ять років старші дослідники, які відмовилися викладати, зрозуміли, що їхні шанси отримати грант чи контракт поменшали порівняно з колегами, які прийняли викладацькі зобов'язання. Це стало для них одкровенням, бо попервах вони вважали своїх колег-викладачів інтелектуально слабшими. Проте викладачі створювали цікавіші лабораторії, публікували цінніші результати досліджень і частіше вигравали гранти. Невдовзі різниця стала очевидною, супротивники викладання здалися, й Інститут Рокфелера остаточно перетворився на Університет.

Хоча приклад Інституту Рокфелера може бути надто специфічним, щоб на його підставі робити якісь загальні висновки, що історію можна вважати ще одним доказом того, що ненавчальні дослідницькі інститути не є найбільш новаторськими та продуктивними місцями для досліджень. Цей висновок можуть також підтвердити недавні події у Франції та Німеччині, де мережі ненавчальних дослідницьких інститутів (C.N.R.S. і Асоціація Макса Планка відповідно) набагато ширші, ніж у США. У цих країнах останнім часом також наростало відчуття, що ці мережі не такі продуктивні, як мали би бути, і що вони не можуть успішно конкурувати із системою дослідницьких університетів у США. C.N.R.S. і Асоціація Макса Планка знижують статус університетів у своїх країнах, бо забирають значну частину державних коштів, виділених на дослідження. Університетські викладачі зазвичай мають більше викладацьке навантаження і нижчий соціальний статус, ніж їхні колеги в найкращих дослідницьких університетах США. В останні роки чиновники Франції та Німеччини визнали ці проблеми і доклали чимало зусиль, щоб збити дослідницькі інститути й університети, завдяки чому викладачі університету мали би виділений час на проведення досліджень в інститутах, а дослідники з інститутів викладали би в університетах. У Німеччині недавно навіть пролунали заклики створити систему «елітарних університетів», які могли б успішно змагатися з американськими дослідницькими університетами. Але доки в Німеччині існуватиме Асоціація Макса Планка, а у Франції C.N.R.S., обом країнам буде вкрай важко створити дослідницькі університети міжнародного рівня. За їхніми університетами зберігається репутація навчальних закладів, у яких, порівняно з ненавчальними дослідницькими інститутами, працюють менш талановиті люди з нижчим соціальним статусом. Це спільна проблема для Франції, Німеччини та Росії – історичні спадщини C.N.R.S., Асоціації Макса Планка та Російської Академії наук стоять на заваді тому, що, як показує історичний досвід, треба зробити: створити дослідницькі університети високого рівня, в яких талановиті викладачі та студенти поєднуюватимуть дослідження і навчальний процес. До того ж у всіх трьох країнах це питання є політично чутливим, із ним пов'язано чимало суперечок і навіть взаємних образ між інститутами академічного типу й університетами.

Тетяна Рязанцева Бранець вічності

Аспекти поетичної творчості
Олекси Стефановича

Київ: Видавничий дім
«Києво-Могилянська академія», 2007

Тетяна Рязанцева розпочинає розвідку оглядом попередніх студій про життя і творчість Олекси Стефановича, виявляючи нішу для можливих/майбутніх досліджень і легітимізуючи власний дискурс. Серед найпомітніших лакун, на думку дослідниці, є брак вивчення індивідуальної поетики Стефановича, причиною чого є традиція «вписування» поета у «колективну» поетику Празької школи, з одного боку, та відсутність компаративістичних досліджень, із другого. Частково заповнити цю нішу і має на меті дослідження Тетяни Рязанцевої.

Студія має мозаїчний характер: вона укладена з раніше надрукованих і доопрацьованих для цього видання статей. Проте відчутна спільна парадигма: контекст барокової метафізичної поезії (навіть у розвідках, які не є власне компаративістичними), зіставлення з поезією Федерико Гарсії Лорки та Маріни Цветаєвої, особлива увага до релігійної поезії. Студія з кольористики лірики Стефановича

видається у цьому контексті допоміжною. Стаття ж, присвячена образам й мотивам «Слова о полку Ігоревім» у поезії *Бранця вічності*, пропонує цілком новий ракурс інтерпретації та, крім того, не передбачає порівняльного аспекту, тому дещо випадає зі стрункої структури дослідження. Вона нібито потрапила у книжку з іншої (наступної?), присвяченої генетико-контактним зв'язкам, позаяк ця студія вирішена у ключі типологічних збігів.

Порівняння з бароковою метафізичною поезією, здається, не є власне пошуком коріння, з якого виростає «неометафізика» Стефановича. Дослідниця, аналізуючи подібності між художніми практиками барокових поетів-метафізиків і поетів ХХ століття (Стефановича, Льорки та Цветаєвої), зауважує зсув, який відбувся в модерністичному трактуванні образу, мотиву чи «орнаменту», порівняно з бароковим. Однак такі спостереження не ґрунтуються на запитанні, чи лірика ХХ століття свідомо актуалізує барокову традицію, засвоює її мову і цією мовою створює власне «повідомлення», чи це розведені в часі типологічно подібні духовні практики, суголосні за світоглядом або поетикою. Це запитання має сенс з огляду на телеологію дослідження, адже подібності можна віднайти в багатьох феноменах культури, важлива натомість природа цих подібностей. У книжці ж деякі спостереження щодо суголосності лірики Стефановича й барокової метафізичної поезії стосуються поезії загалом, а от аналіз християнської символіки у поезії Стефановича обмежується порівняннями з бароковою поезією, що є невинуватим звуженням контексту. Застереження ці, однак, аж ніяк не применшують ваги дослідження Тетяни Рязанцевої, яка вперше інтерпретує поезію Олекси Стефановича безвідносно до Празької школи і в компаративістичному ключі.

Наталія Якубчак

Ще один доказ на захист тези, що університети краще придатні для досліджень, ніж незалежні інститути, можна знайти в досвіді державних дослідницьких інститутів, що існують у США, таких, як Національний інститут здоров'я. НІЗ спонсорує два види досліджень: внутрішні та зовнішні. Внутрішні дослідження проводяться в самому закладі, в межах одного з інститутів НІЗ, натомість зовнішні дослідження найчастіше проводять університетські дослідники на гранти, які надає НІЗ. Від дослідників-медиків у США часто можна почути (хоча слід визнати суб'єктивність цього спостереження), що видані за межі НІЗ гроші вкладено значно продуктивніше за ті, що витрачаються всередині самої організації. Можна сперечатися щодо цього спостереження, але відповідальні за бюджет організації, здається, визнають його слушність, оскільки виділяють більшу частину фондів НІЗ на зовнішні дослідження, що збігається з бажанням членів Конгресу спонсорувати дослідження у їхніх штатах і округах. Через таке шедре роздавання зовнішніх грантів НІЗ часто називають «Національною науковою фундацією для біомедичних наук». Загалом бюрократичні федеральні дослідницькі інститути не є такими жвавими й енергійними, як університетські та комерційні лабораторії. Успіх у картографуванні генома людини, що його у змагання з НІЗ здобула приватна фірма Крейга Центнера, яка займається встановленням порядку амінокислот у ДНК, є ще одним маленьким доказом на користь твердження про більшу динамічність неурядових організацій. Водночас ніхто не хоче позбавити урядові лабораторії та інститути права на існування. Тенденції в лабораторії Вентнера йти напрошки в гонитві за перший приз у картографуванні генома людини свідчать, що кожен тип лабораторії чи інституту має свої слабкі сторони, і найсильнішою дослідницькою установою буде та, що складатиметься з багатьох різноманітних інституцій: державних лабораторій та інститутів, державних університетів, приватних університетів і комерційних лабораторій та інститутів.

А що з того Росії?

На нашу думку, помилково стверджувати, що Росія мусить перейняти наукову систему, створену за закордонною моделлю, наприклад, американською. Кожна країна має власні традиції, свої сильні та слабкі сторони і власні успішні інституції. Проте важливо наголосити, що світова тенденція вважати університети найсприятливішими місцями для проведення досліджень, яку простежуємо принаймні останні п'ятдесят років, безумовно впливає і на Росію, і на будь-які інші країни з науковими амбіціями. І справді, найновіші дискусії про наукову політику й організацію науки в Росії виразно демонструють, що ідея «дослідницького університету» є дуже актуальною.

Советський Союз, реалізуючи ідею ненавчального дослідницького інституту, зайшов у цьому далі, ніж будь-яка інша провідна наукова країна світу. Він також зайшов найдалі у

відокремленні важливих функцій, пов'язаних із науковою та освітньою діяльністю: викладання і дослідження, теоретичні і прикладні, були розподілені по різних організаційних мережах. Викладання на вищому рівні зосереджувалося в університетській системі, що мала власне міністерство; теоретичне вивчення ґрунтувалося на дослідницьких інститутах Академії наук, яка мала власне неофіційне «міністерство науки», а прикладні дослідження були зосереджені головним чином у науково-дослідницьких інститутах, що належали різним міністерствам. Зв'язок між цими трьома мережами, ба навіть між різними організаціями в межах однієї мережі, був складний. Особливо нерозвинуті були дослідницькі організації, які працювали при фабриках і займалися прикладною наукою та конкретними розробками.

Наука в СССР, а потім у Росії, має ще одну виняткову рису. Сьогодні Росія є єдиною провідною державою світу, де в науці тісно поєднуються дві функції: найвище визнання та реальне керування науковими дослідженнями. Російський науковець, обраний членом Російської Академії наук, отримує найвище фахове визнання. Проте той самий науковець водночас стає членом організації, яка фактично керує теоретичними науковими дослідженнями в країні, і є дуже велика ймовірність, що він стане директором одного з інститутів у структурі Академії. Таке специфічне поєднання почесної та керівної функцій, на нашу думку, лише послаблює російську науку. Уявімо на мить, як виглядала б американська чи британська наука, якби нею керували лише члени Королівського товариства чи Національної Академії наук – видатні люди, які, безсумнівно, *могли би* керувати головними науковими інституціями, але немає сумніву, що така система була би менш продуктивною та ефективною, наджо коли розпоршити теоретичну науку між інститутами, що їх очолюють члени цих організацій, як у російській системі. До Королівського товариства та Національної Академії наук обирають не за управлінські здібності. Новообрані члени зазвичай мають уже досить похилий вік, свої найбільші досягнення, як і члени Інституту поглиблених досліджень, вони вже здійснили в давніші часи й тому можуть не бути обізнаними з останніми подіями. А поязак інституту Академії є ненавчальними організаціями, тут бракує нахабних студентів, які могли би сказати своїм керівникам, що здійснювані в інститутах дослідження не зовсім відповідають актуальним нині дослідженням в інших країнах.

Із часом відсталість Росії в організації наукових досліджень, порівняно зі світовими тенденціями, стала кричущою. Суперечки про організацію наукових досліджень відбувалися в два етапи. Одразу після розпаду Советського Союзу заклики до реформування йшли головним чином «знизу» – від молодших дослідників, які протестували проти авторитарного правління бюрократії Академії; від університетських дослідників, яким не подобалося панування Академії; від провінційних дослідників, які почувалися дискримінованими порівняно з дослідниками із упривілейованих міст, таких, як Москва і Петербург; і від політиків-реформаторів, що крити-

кували корупцію в Академії та її запобігання перед советськими правителями й ідеологією. У 1990–1992 роках цей реформаторський рух набрав такої сили, що часом здавалося, ніби Академія наук стоїть перед реальною загрозою розпаду. Проте рух зазнав поразки частково тому, що вже невдовзі загострення фінансової кризи російської науки зробило ідею реформи та створення нових інституцій просто утопічною; всі зосередилися на виживанні в межах наявних організаційних форм. Керівництво Академії примудрилося й далі правдоподібно стверджувати,

що Академія є «провідною науковою організацією країни». Невелика кількість коштів, виділених на дослідження, і далі йшла переважно в Академію.

Проте було здійснено кілька реформ, які мали свої наслідки. Найважливішим було створення Російської асоціації фундаментальних досліджень і Російського гуманітарного фонду, що надають дослідникам гранти на основі конкурентної експертної оцінки. Тут важливу роль відіграли приклади Національної наукової фундації і Національного гуманітарного фонду в США, а також Німецького дослідницького об'єднання. Видання

Я. Бердичевский Книжные знаки современников Т. Г. Шевченко

Київ-Берлін: Издательство Сергея Бродовича, 2005

Один із найвідоміших київських збирачів останніх десятиліть минулого сторіччя, власник напівлегендарної бібліотеки й однієї з найбагатших в СРСР колекцій екслібрисів, засновник київського музею Пушкіна Яків Бердичевський випускає в Берліні (де він тепер мешкає) серію невеличких, зі смаком оформлених книжок, об'єднаних темою колекціонерства й екслібрису. Книжки мають усі ознаки бібліофільських видань (обмежений тираж і нумеровані примірники, до яких додано оригінальні екслібриси), а проте становлять ширший читачий і науковий інтерес.

Черговий випуск серії, присвячений книжковим знакам Шевченкових сучасників, є, наскільки відомо, першою спеціальною працею про бібліофільські зацікавлення поетового оточення. Автор створив її за зразком свого давнішого (ще київського) видання – каталогу «Книжкові знаки сучасників А. С. Пушкіна» (1987), дещо розширивши структуру: окрім репродукцій та опису екслібрисів і біограм власників, тут подано (на жаль, не скрізь, де це було можливо) відомості про обсяг і склад книгозбірень, їхню подальшу долю та сучасне місце зберігання, що відкриває перед шевченковзнавцями нові перспективи історико-книгознавчого пошуку. До речі, дослідники Шевченка досі не відзначали, що поет мав і свій (рукописний) книжковий знак у вигляді монограми III, вписаної в палітру; у деяких книжок, які належали Шевченкові, була власницька оправа з тисненими золотом ініціалами поета на корінці.

В іншому випуску серії досвідчений збирач ділиться своїми роздумами про колекціонерство взагалі та колекціонування екслібрисів зокрема. Він ставить перед собою майже нездійсненне завдання: викласти у стислому нарисі

Я. Бердичевский Размышления о коллекционировании Размышления об эсхлибрисе

Київ-Берлін: Издательство Сергея Бродовича, 2005

історію і теорію колекціонування від доісторичних часів до сьогодення. Вийшов симпатичний есей, де йдеться про типи колекціонерства і колекціонерів, індивідуальні та суспільні функції колекціонування, роль збирачів у збереженні історичної пам'яті. В розв'язку сюжету додано короткий нарис історії київського екслібрису і колекціонування книжкових знаків у Києві, яка бере початок у XIX столітті. Нарис передує альбомові репродукцій київських екслібрисів за сто років, дібраних зі знанням і смаком.

Раніше в авторській серії Бердичевського побачили світ доповнене перевидання його спогадів про київських книжників 1940–1970-х років «Бердичевські оповідки» (Амстердам, 2003) і книжка про двох майстрів екслібрису – українця Василя Масютіна та росіянина Ніколая Пузиревського (Берлін, 2003). У спогадах Бердичевського, інформативність і літературний рівень яких дає підстави зарахувати їх до класики жанру, відчутна тенденція послідовно і не завжди виправдано протиставляти приватні зборки державним музеям і бібліотекам; а що симпатії автора на боці перших, то може скластися враження, буцімт лише їхні власники дбали про збереження національної культурної спадщини, натомість державні установи тільки те й робили, що нищили збережене зусиллями приватних збирачів. На жаль, автор воліє не згадувати, в який спосіб більшість згаданих ним київських бібліофілів розпорядилися своїми збірками (а саме за цим гамбурзьким рахунком і слід оцінювати культурний внесок кожного збирача), – якби він це зробив, ореол культуртрегерства довкола багатьох із них перетворився б на дірку від бублика.

Степан Захаркін

грошових нагород за результатом конкурсної експертної оцінки було новинкою в Росії, і це, в принципі, надало змогу не-академічним (тобто університетським) і молодим дослідникам отримувати гроші, які раніше без усяких конкурсів опинялися переважно в руках членів Академії. Як наслідок, ініціатива перейшла від адміністраторів до окремих дослідників, які заповнювали та подавали проекти. Проте ефективність цих здорових реформ обмежили два чинники: ці нові фундації мали небагато грошей, і в адміністративних органах цих фундацій переважали члени Академії. Більшість грошей, що їх видали ці фундації, потрапили в систему Академії. Проте ці реформи все-таки були вельми важливі.

В останні роки, коли бюджетні обмеження стали не такі жорсткі, в

російській науці з'явилася нова хвиля закликів до реформування, але, на відміну від ранніх дев'яностих, ця хвиля походить переважно «згори». Президент Путін і високі чиновники хочуть, щоб Росія була конкурентоздатнішою на міжнародному рівні, а це потребує ефективнішої системи досліджень, особливо в ділянках, що збільшують економічну та військову могутність. Путін заявив Академії, що вона повинна змінюватися.

Зміни помітні насамперед у ставленні до ідеї «дослідницького університету». Декілька років тому кілька американських фундацій запропонували програми підтримки дослідницьких університетів у Росії, зокрема фінансової, але російські чиновники в галузі науки та освіти заявили їм, що термін «дослідницький університет» надто суперечливий.

Напевно, в Академії наук сприйняли цей термін як загрозу її статусові. Росіяни згоджувалися на підтримку американських фундацій, але запропонували використовувати для отримувачів грантів у цій програмі інший термін: «провідні університети». За останні рік-два ставлення до цієї проблеми змінилося, і сьогодні термін «дослідницький університет» уважають за прийнятний. Хоч і з запізненням, Росія, як і решта світу, починає вважати дослідницькі університети важливим складником організації наукових досліджень.

До кінця не зрозуміло, які це матиме наслідки. Академія наук усвідомила, що опиратися цій новій тенденції – собі на шкоду, і прийняла її, хоч і в досить своєрідний спосіб. Дехто пропонував перетворити інститути Академії на університети, як це відбулося з Інститутом Рокфелера в 1950-х. Наслідки такого кроку були би дуже відчутні в бюрократичному плані, оскільки університети в Росії традиційно підпорядковані міністерству освіти, тоді як Академія наук не улягає цьому правилу і звітується безпосередньо перед урядом. А якщо інститути Академії перетворяться на університети, то що станеться з нинішніми університетами?

Вже сьогодні в межах системи Академії є декілька організацій, які можна назвати «академічними університетами». Новосибірський університет традиційно перебував під впливом Сибірського відділення Академії наук. Академік Жорес Алфьоров, недавній лауреат Нобелівської премії, створив власний «науково-освітній центр» у Санкт-Петербурзі: добре забезпечену освітню інституцію, що дуже близька до університету, хоч і зосереджена головним чином на фізико-математичних науках. На запитання, чи вважає він свій новий університет «моделлю» для інших університетів, які можна створити в рамках Академії, Алфьоров відповів: «Хотілося би вірити, але є багато політичних перешкод. Міністерство освіти хоче контролювати ці заклади, а це, на мою думку, матиме катастрофічні наслідки».

Російський уряд і американські фундації, які працюють у Росії, мають програми, націлені на те, щоб зблизити викладання та досліджування в російських університетах, аби в такий спосіб створити дослідницькі університети. Російський уряд робить це через програму «Інтеграція», а американські фундації (Фундація Джона і Кетрін Макатурів, Фундація громадянських досліджень і розвитку, Корпорація Карнегі) надають російським університетам величезні гранти на підтримання проектів, у яких досліджування поєднано з викладанням. Проте мета цих програм, – створення в Росії справжньої системи дослідницьких університетів, – усе ще є недосяжною.

Декілька прикінцевих зауваг

Росія має таку незвичну, порівняно із загальнозаведеними у світі, форму організації наукових досліджень, що не варто її сподіватися на уподібнення російської системи до світової в

найближчому майбутньому. Російська система ще довго буде інакшою.

Проте в російському випадку повна схожість не є ані необхідною, ані бажаною. Світові тенденції свідчать про користь зближення викладання та досліджування, але в різних країнах що мету реалізують по-різному.

Що саме зумовлює високу ефективність американського дослідницького університету в розвитку науки? Тут не йдеться про диво; успішність наукових досліджень у провідних американських університетах має раціональне пояснення. Поєднання досліджування та викладання під дахом однієї інституції є, напевно, необхідною, проте не достатньою умовою. Американські науковці в провідних дослідницьких університетах тішаються перевагами й американської системи, що поєднує досліджування та викладання, й російської, яка гарантує науковцям широку свободу в проведенні досліджень. У провідних американських університетах викладацьке навантаження невелике, науковців заохочують здобувати зовнішні дослідницькі гранти – ними забезпечуються творчі відпустки, що їх чільні американські науковці звикли отримувати раз на три роки. Завдяки цьому вони мають нагоду спілкуватися з молодими умами, але водночас і достатньо часу відносно вільно працювати за своїми дослідницькими інтересами. Якби в американських університетах збільшили викладацьке навантаження, стали авторитарніше втручатися в дослідження викладачів, зменшили творчі відпустки й обмежили зовнішнє фінансування, це, безсумнівно, знизило би продуктивність наукових досліджень. Тому успіх американської університетської науки не можна списати лише на поєднання навчання та дослідницької праці.

Якщо російські адміністратори зрозуміють, що за успіхом американської університетської науки стоять досить різні причини, то зможуть досягнути тих самих результатів, зорганізувавши свою науку в інший спосіб. Росія вже має сильну дослідницьку організацію, – Академію наук, – і декілька чудових університетів. Якби росіяни винайшли спосіб, який полегшив би дослідникам і викладачам переміщення між цими двома організаційними пірамідами, результат був би однозначно позитивним. Звісно, це потребує добрих грошей, – а це ще один суттєвий чинник успіху американської науки, – бо ж оплата частих творчих відпусток університетських викладачів коштує досить дорого. Дорогою була б іще одна реформа, безсумнівно корисна для російської науки: значне збільшення бюджетів її наукових фундацій і диверсифікація персоналу в установах, що контролюють і оцінюють діяльність цих фундацій.

Для успішного реформування російської науки на сучасному етапі найперше необхідно поліпшити її фінансовий стан та візноманітнити джерела фінансування. Якщо це станеться, то найімовірнішим наслідком цих реформаторських зусиль буде те, що Росія, як це часто траплялося в минулому, прийме деякі західні моделі, але її модифікує їх так, що в результаті вони все одно будуть виразно російськими. □

Віра Агеєва
Поетика парадокса
Інтелектуальна проза
Віктора Петрова-Домонтовича
Київ: Факт, 2006

Нову книжку Віри Агеєвої можна назвати яскравим літературознавчо-біографічним етюдом. І, напевно, такий підхід до постаті Віктора Петрова слушний – адже Петров-Домонтович-Бер є не лише тим діячем, якого треба розгадувати й розкривати (подекуди навіть викривати), а й – у широкому розумінні – рекламувати.

Початок «Поетик парадокса» віддано на обсервацію біографічного «парадокса Петрова». Це спроба систематизувати легендарні, суперечливі, вражаючі та напівдоведені факти: роман із дружиною Зерова, таємна співпраця з НКВД (можливо, через загрозу «долучитися» до процесу СВУ), припинення літературної творчості, радянське розвідництво в націоналістичних колах під час війни та на еміграції, відновлення творчості (в ній з'являються антирадянські мотиви), редагування «Українського засіву», раптове повернення до СРСР, ув'язнення, «вигнання у Москві» та листування із Зеровою, наукова робота, орден за розвідницьку діяльність. Додам, що такі «анкетні дані» роблять Віктора Петрова чудовим інструментом популяризації української літератури.

Найбільше ж уваги Агеєва приділяє прозі В. Домонтовича, висвітлюючи її з огляду на стилістично-світглядний рух літератури ХХ століття. Її контекстом постає київський неокласицизм у поєднанні з елементами авангарду – характерно, що тут можна, хай і не явно, добачити деяку прихильність Віри Агеєвої до традиції апологетики неокласицизму на противагу авангардизму і «неоромантичним» течіям. Ця традиція,

найвиразніше втілена, мабуть, у Соломії Павличко, ґрунтується на безперечній інтелектуальній перевазі неокласиків, але виглядає не так переконливо, коли йдеться про талановитість, яскравість і виразність літературного спадку. Концептуальні пошуки місця й адекватної поведінки для людини у сучасному «безґрунтянському» світі, іронічна гра з науковими й ідеологічними концепціями та крайнощами (на кшталт усеохопної лівої деструкції, патріархального консерватизму чи партикуляризованих учень), автобіографічні шифри, урбанізм, гендер і кохання, дзеркальність, дволикість, «інтелектуальне волоцюжництво» і принциповий скептицизм – ці та інші мотиви романів і оповідань В. Домонтовича широко й ретельно аналізує авторка. Окремим розділом виписано психоаналітичні роздуми, яких не цурався Петров.

У смисловому центрі розділів про романізовані біографії та філософські, історичні й археологічно-етнографічні твори Віктора Петрова-Бера – концепція стилю доби. Віра Агеєва резюмує ідеї Петрова про те, що, умовно, кожну історичну епоху характеризує стиль – мислення, творчості, кохання, віри тощо, а зміна таких епох є зміною замкнених стилів (і тут можливі й поступ, і регрес). Низка ідей і тез прози Петрова втілено й розроблено в його ж наукових текстах, що дає змогу обґрунтувати систему внутрішньої незалежності Віктора Петрова: у часи відносної свободи слова (1920-ті та 1940-ві) він активно працює в літературі, літературознавстві та філософії, коли ж державний тиск посилюється, а незалежний спосіб письма стає злочинним, Петров відступає в археологію й етнографію, де на вузькій території та із символічними поступками продовжує інтелектуальну працю. І ця свобода компенсує можливість зовнішню зраду й дарує історії української культури ще одну творчо незламну постать.

Віра Агеєва не вибудовує однозначної схеми творчості Віктора Петрова. І відкрита картина, зіперта на тенденції й мотиви та прозору мову, краще стимулюватиме цікавість та інтелектуальну роботу уважного читача. Втім, він не проміне й деяких непорозумінь, на кшталт листа окупаційної пори (3 вересня 1943 року) до Софії Зерової, в якому Віктор Петров запрошує її приїхати до Харкова. Харків уже зайняла Червона армія – чи міг звідти писати й туди запрошувати?

Олег Кошарев